

Čtenářství a knihovny do konce 16. století

I. Úvod

Jindřich Marek

Kontakt, praktické informace

- <https://uisk.ff.cuni.cz/jindrich-marek/>
- informace k organizaci výuky

Literatura ke kurzu

- Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, Lydia G. Cochrane (edd.), *A History of Reading in the West*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Donald F. McKenzie, *Bibliography and the sociology of texts*. Cambridge et al.: Cambridge University Press, 1999.
- *Media archaeology: approaches, applications, and implications*. Ed. Erkki Huhtamo a Jussi Parikka. Berkeley, CA: University of California Press, 2011.
- Walter Ong, *Technologizace slova*. Praha: Karolinum, 2006.

Literatura ke kurzu

- Michal Dragoun et al., *Knižní kultura českého středověku*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2020.
- Michal Dragoun, *Středověké rukopisy v českých zemích. Handbušek kodikologa*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2018.
- Rudolf Chadraba (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění. I, Od počátku do konce středověku. 2 sv.* Praha: Academia 1984.
- Josef Krása, *České iluminované rukopisy 13.-16. století*. Praha: Odeon 1990.
- Karel Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.* Praha: Artia 1978.
- Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku, <http://www.encyklopedieknihy.cz>

Moderní recepce rukopisné knihy

Kodex vyšehradský

Národní knihovna ČR

[digitální kopie](#)

ET RELICTIS OMNIBVS SVRGENS SECV-
TVS EST EVM. **E**T FECIT EI CONVIVIVM
MAGNVM LEVI IN DOMO SVA. **E**TERAT
TVRBA MVLTA PVBLICANORVM ET ALIOQ-
QVI CVM ILLIS ERANT DISCVMBENTES
ET MVRMVRABANT PHARISEI ET SCR-
BE DICENTES ADDISCIPVLOS EIVS. **Q**VA
RE CVM PVBLICANIS ET PECCATORIBVS
MANDVCATIS ET BIBITIS. **E**T RESPON-
DENS IHC DIXIT AD ILLOS. **N**ONEGENT
QVI SANI SVNT MEDICO. SED QVI MALE
HABENT. **N**ON VENI VOCARE IUSTOS
SED PECCATORES IN PENITENTIAM.

IN NATALI SCI
VENZELAVVI
DVCIS ET MART-
SCOM LUCAM
IN ILLO TEMP-
DIXIT
IHC DIS-
CIPVLIS SVIS
SI QVIS VENIT
AD ME ET NON
SODIT PATRE
SVV ET MATREM ET VXOREM ET
FILIOS ET FRATRES ET SORORES.
ADHVC AVT ET ANIMA SVÄ. **N**POTE
MEVS ESSE DISCPLS. **E**T QNON BAIO
LAT CRUCE SVÄ ET VENIT POST ME.
NON POTES MEVS ESSE DISCPLS.
QS ENI EXVOLENS TVRRIM EDIFI-
CARE **N** PRVS SE DENSCOPVTAT

SVEN
ZEZLA
VVS DVX

IN NATALI SCI
VENEZLAVVI
DVCIS ET MART.
SCDM LVCAM
IN ILLO TEMP
EXIT
IHC DIS
CIPVLIS SVIS
SI QVIS VENIT
AD ME ET NON
SODIT PATRE
SVV ET MATREM ET VXOREM ET
FILIOS ET FRATRES ET SORORES.
ADHVC AVT ET ANIMA SVÄ N POTÉ
MEVS ESSE DISCPLS. ET QNON BAI
LAT CRUCE SVÄ ET VENIT POST ME.
NON POTEST MEVS ESSE DISCPLS.
QS ENI EXVOLENS TVRRIM EDIFI
CARE N PRIVS SEDENS COPVTAT

AD ME ET NON
SODIT PATRE
SVV ET MATREM ET VXOREM ET
FILIOS ET FRATRES ET SORORES.
ADHVC AVT ET ANIMA SVÄ N POTÉ
MEVS ESSE DISCPLS. ET QNON BAI
LAT CRUCE SVÄ ET VENIT POST ME.
NON POTEST MEVS ESSE DISCPLS.
QS ENI EXVOLENS TVRRIM EDIFI
CARE N PRIVS SEDENS COPVTAT

NE DVBITET QVISQVA DE MORTE RESVMERE VITAM.

SED SECVM PLYRFS DEDIT ECCE RESVRGERE TESTIS SVS

TAMQVAM NON POSSET HOMO QVOD DOMINVS FORTYISSSET.

NOIHERAT SOLVS DE MORTE RESVRGERE XPICTVC.

Kapitulní kodex Cim 3

Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze
rukopis ze stejné dílny jako Kodex vyšehradský

Codex aureus Gnesnensis

dnes Hnězdno v Polsku

rukopis ze stejné dílny jako Kodex vyšehradský

THE CANONICAL GOSPELS

MATHEVS	M <small>ARCUS</small>	L <small>UCAS</small>
ccxlvi	cxli	cc lvi
cc li	cxlii	cc lv
cc liii	cxliiii	cc liii
cc lvi	cxliiii	cc lvi
cc lviii	cxliiii	cc lviii
cc lxxii	cxliiii	cc lxxii
cc lxxvii	cxliiii	cc lxxvii
cc lxxx	cxliiii	cc lxxx
cc lxxxii	cxliiii	cc lxxxii
cc lxxxv	cxliiii	cc lxxxv
cc lxxxviii	cxliiii	cc lxxxviii
cc lxxxix	cxliiii	cc lxxxix
cc xc	cxliiii	cc xc
cc xciii	cxliiii	cc xciii
cc xcvi	cxliiii	cc xcvi
cc xcix	cxliiii	cc xcix
ccc	cxliiii	ccc
ccc viii	cxliiii	ccc viii
ccc xii	cxliiii	ccc xii
ccc xvi	cxliiii	ccc xvi
ccc xxii	cxliiii	ccc xxii
ccc xxviii	cxliiii	ccc xxviii
ccc xxxii	cxliiii	ccc xxxii
ccc xxxviii	cxliiii	ccc xxxviii
ccc xli	cxliiii	ccc xli
ccc xliii	cxliiii	ccc xliii
ccc xlvi	cxliiii	ccc xlvi
ccc l	cxliiii	ccc l
ccc lvi	cxliiii	ccc lvi

Gultoniensis

Z. BIBLIOTENI PEŁAWSKIEY
XX CZARTORSKIEY.

Codex Pultoviensis

dnes Krakov v Polsku

rukopis ze stejné dílny jako Kodex vyšehradský

[digitální kopie](#)

Codex Gigas

Dnes Stockholm

... de ... fe ...

INCIPIT PEACIO
EVSEBII HIERO
NIMI AD SOFRO
NIV DISCPVLV
IN LIBRO PSALMORV

Q. DICIT NABLV
SIC Q. M. S. B. A. P. I. T. A. R. E. P. S. A. L. M. R. I. Q. V. A.
... de ...

INCIPIT
LIBER
PSALMORV
CATVS
VR
Q.
N.
AB
IT

... de ...

INCIPIT
LIBER
PSALMORV
CATVS
VR
Q.
N.
AB
IT

PLAT

Co je to (středověký) rukopis

- kniha psaná rukou, „literární“ rukopis (ne rukopis úřední povahy)
- produkt středověké (příp. raněnovověké) knižní kultury
- produkt určitého prostředí (strukturní funkcionalismus, genetické hledisko)
- specifická jednota vnějších (fyzických, materiálních) a vnitřních znaků (textu) = *spolu s předchozím* klasické pojetí
- trojrozměrný předmět (v pojetí „archeologie knihy“)
- nosič textu

Rukopis a dnešní tištěná kniha

• rozdíly

- psán rukou, zprvu na pergamenu, později na papíře
- v jednom svazku obvykle větší množství děl
- nemá zpravidla titulní list
- nebylo ustálené označování děl (dnes se určuje podle incipitu a explicitu)
- jiný způsob výzdoby (ještě u inkunábulí)
- nebývaly nakladatelské vazby

• shody

- stejné zrcadlo textu / sazby (jiná je vzájemná proporce velikosti jednotlivých okrajů)
- čtení zleva doprava, shora dolů
- předsádky (ochranné listy), desky vazby

Jak zprostředkovat rukopis I

- **originál**

- trojrozměrný
- živé barvy

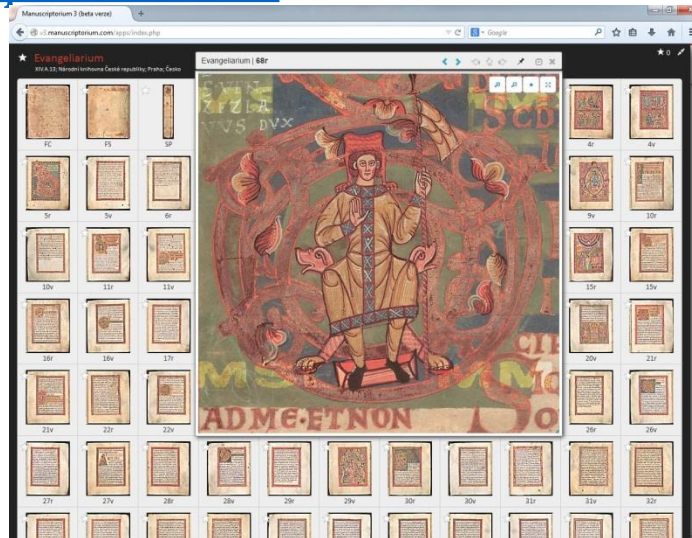
- **faksimile**

- nápodoba (*fac simile*, udělej podobně) trojrozměrného kodexu
- reprodukce, tisk ofsetem
 - dříve zpravidla černobíle
 - před vynálezem fotografie mědiryt, případně přepisy-edice textů
- obyčejně doplňující svazek s komentářem

Jak zprostředkovat rukopis II

- **digitalizát**

- dvourozměrná digitální fotografie originálu
- originál někdy klade odpor při reprodukování (plátkové zlato: odlesky, slepené listy apod.)
- zpřístupnění v síťovém prostředí: digitální knihovna
- databáze české Národní knihovny Manuscriptorium, <http://www.manuscriptorium.eu>

Rukopis na výstavě

- **originál**
 - nutnost dodržení řady bezpečnostních standardů
 - nutnost udržovat vlastnosti prostředí, v němž je rukopis vystaven
- **maketa**
 - též „umělecká kopie“
 - zpravidla jen kaširovaná dvoustrana (apertura)

- témata výstav: Evropa kolem roku 1000, ...
- prezentace výstav: katalog, eseje

Codex gigas na výstavě

Rukopis ve studovně

- zásady ochrany
 - upřednostňování náhradních nosičů
 - rukopis musí být položen na molitanovém přířezu nebo dřevěném pultíku
 - nesmí být otvírán v takovém úhlu, kdy by se mohla poškodit vazba
 - do rukopisu není dovoleno nic vpisovat
 - dovoleno užití pouze obyčejné tužky
 - bezpečnostní opatření, stabilní prostředí
- informace o rukopisu jsou v katalogu (tištěném, online)

Studovna rukopisů české Národní knihovny

stav z roku 2006

Rukopis jako katalogizát

- tradiční přístup
 - výstupem tištěný zpravidla fondový katalog podle jednotných zásad, jež byly formulovány obyčejně na národní bázi
 - dříve se katalogizovalo zpravidla v jazyce rukopisů (u středověkých tedy latinsky), dnes se obyčejně katalogizuje v úředním jazyce země (případně latinsky pro latinské rukopisy)
 - také speciální katalogy (hudební rukopisy atd.)
- nové formáty: TEI na bázi XML (příp. MARC21)
 - jasná formalizovaná struktura dat
 - výstup pro elektronické i tištěné prostředí
 - větší volnost po stránce struktury i obsahu popisného záznamu
 - větší flexibilita, možnost užití v prostředí digitálních knihoven
 - <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/MS.html>

Záznam v tištěném katalogu rukopisů

Truhlářův katalog latinských rukopisů
Národní knihovny

1666

IX. A. 1.

chart. saec. XV ff. 281, 31 × 21 cm. d. m.

»Sermones de tempore et de sanctis, quadragesimale super evangelia et epistolas Mgri Johannis de Rokyczan per circulum anni 1469«
(alia manus addit: »quidam dicunt **Lupacz**«, quod additamentum atramento illitum est).

f. 1^a »Dom. I in adventu. Isto tempore presenti sacro« × f. 278^a
(dom. XXI) »contra Antichristum pugnare debemus.«

f. 278^a—281^b Sermones diversi serius additi.

Omnes sermones Rokyczanae bohemicae interpolati et glossati sunt, insertis textibus sacris. Item in operculo super. occurrunt notae historicae ad a. 1509 spectantes (de coronatione Ludovici regis et impetu civium in Hungaros).

Elektronický katalogový záznam o stejném kodexu

Manuscriptorium

☆ **Sermones de tempore et de sanctis, quadragesimale super evangelia et epistolas**

Johannes Rokyczana
IX.A.1; Národní knihovna České republiky; Praha; Česko

▼ **Uložení**

Země: Česko

Místo uložení: Praha

Knihovna: Národní knihovna České republiky

Signatura: IX.A.1

▼ **Záhlaví**

Titul: Sermones de tempore et de sanctis, quadragesimale super evangelia et epistolas

Místo vzniku: Čechy

Datace: XV. ex. (1469 nebo po 1469)

▶ **Obsah**

▶ **Fyzický popis**

▶ **Historie**

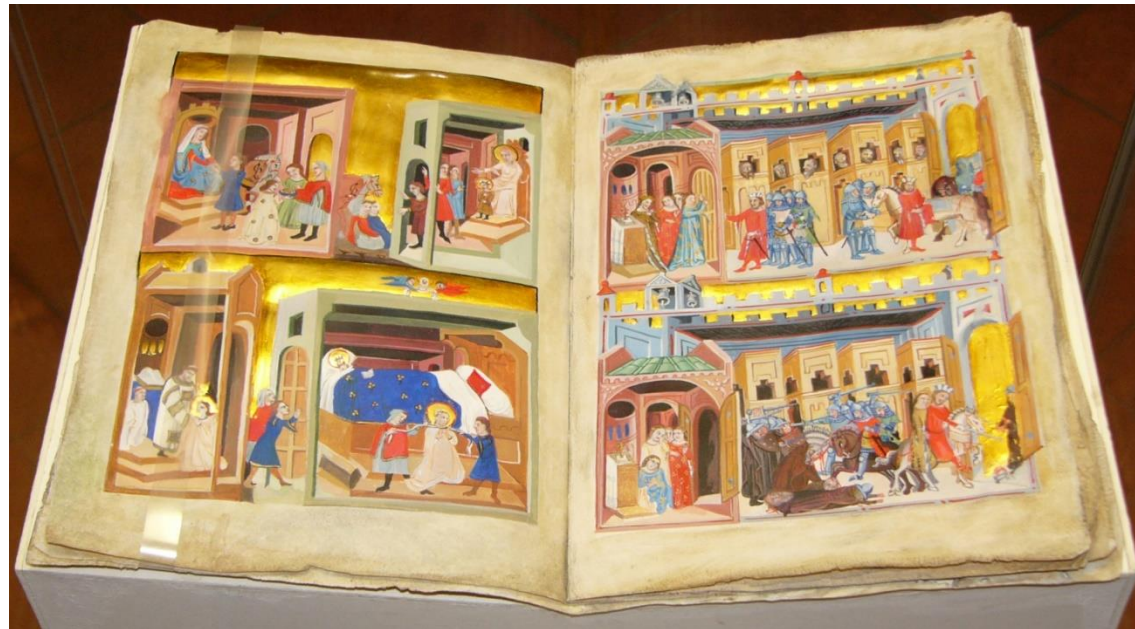
▶ **Dodatečné informace**

Struktura katalogového záznamu

- záhlaví
 - shrnutí hlavních informací zejména o fyzickém stavu rukopisu, údaje o uložení (signatura atd.)
- obsah
 - tzv. vnitřní znaky, texty
 - souvislost s literární vědou a filologií
- forma
 - tzv. vnější znaky, „archeologie knihy“, rukopis jako předmět, dochování
 - souvislost s dějinami materiální kultury
- provenience
 - doba a místo vzniku, vlastnické záznamy
 - souvislost s dějinami rukopisných knihoven
- literatura, dodatečné informace
 - přehled bádání o kodexu apod.

Rukopis jako sběratelský objekt

- příklad z nejnovější doby: nákup rukopisu latinského překladu Dalimilovy kroniky pro Národní knihovnu v roce 2005

Co je potřeba znát pro studium rukopisů

- dobový kontext
- staré písmo
- jazyk (středověké rukopisy jsou psány většinou latinsky)

Dobová recepce rukopisné knihy

Středověká rukopisná kniha

- výroba a distribuce knih ve středověku
- centra knižní kultury
 - kláštery a kapituly (církevní instituce)
 - panovnické dvory a dvory šlechticů
 - města
 - univerzity
- pozdně středověké rukopisy a knihtisk

Kodex jako inovace

- dnes už si jen těžko představíme inovaci, kterou představovala kniha ve formě kodexu oproti rotulu

Miniatura z pozdního 15. století od Jeana Miélot (zemřel 1472) líčí autora při práci.

Knihovny a čtenářství v raném středověku

- kláštery
- biskupská sídla (kapituly)

- vliv karolinské renesance
- zpočátku písmo ještě vyjádřením řeči
- základním čteným spisem žaltář
- životy svatých jako vzory křesťanského života

Knihovny a čtenářství ve vrcholném a pozdním středověku

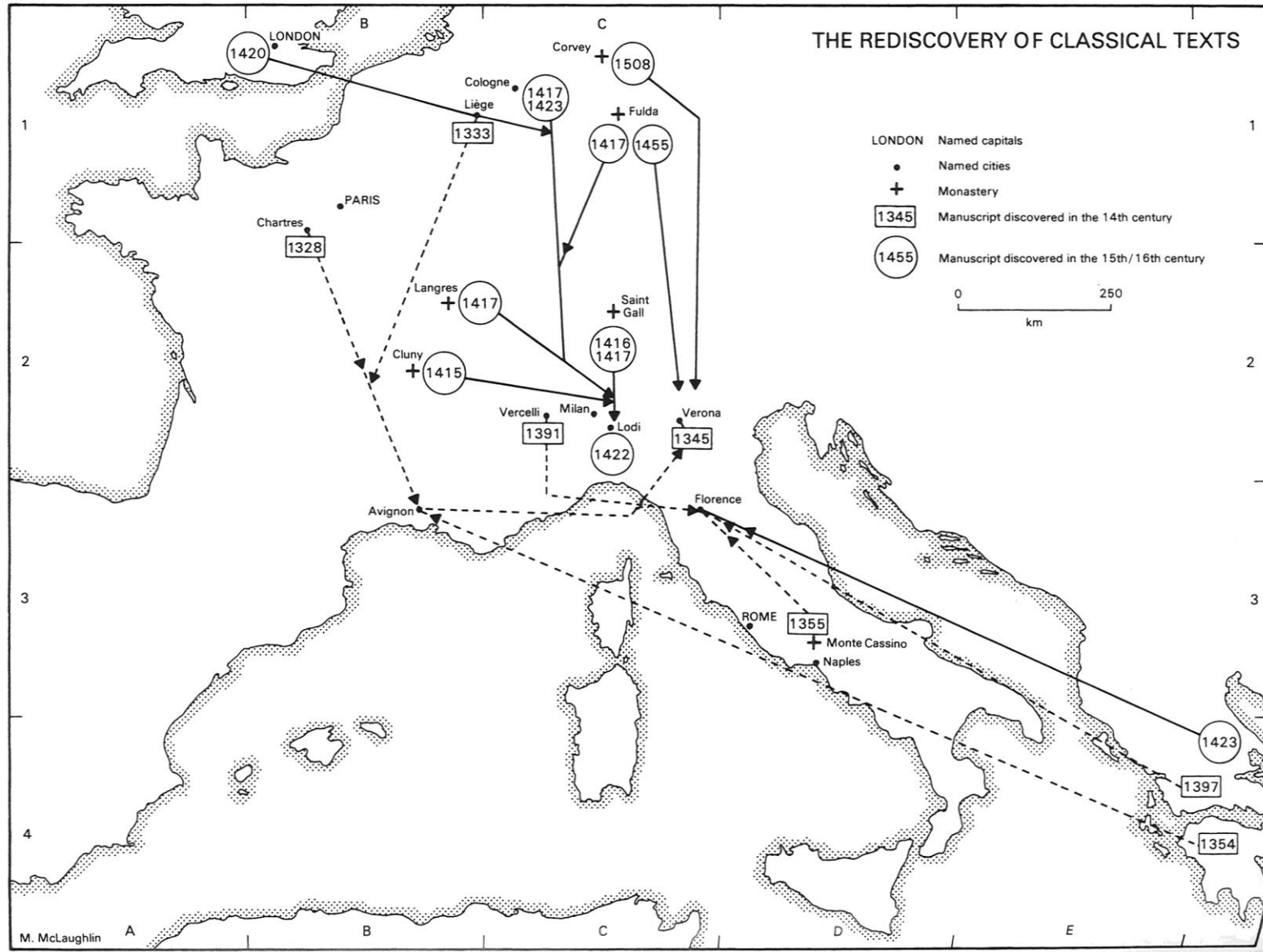
- panovnické dvory
- města
- univerzity

- univerzitní výuka byla založena na čtení a interpretaci textů: základ scholastické metody
- argumentace byla založena na autoritách, jež často byly čerpány z florilegií
- oblíbené byly výtahy z různých spisů
 - tiché čtení
 - čtení šeptem
 - hlasité čtení

Středověké sběratelství rukopisů

- raný středověk: Cassiodorus, Karel Veliký
- pozdní středověk:
 - rozvinutá knižní kultura na koncilu v Basileji při jednání s Čechy (1431–1448)
 - humanisté, z nich např. Poggio Bracciolini (vyobr.), Niccolò Niccoli

Čtení v době humanismu

- objevování kodexů s díly antických autorů
- četba církevních otců

- vytváření humanistických rukopisných sborníků
- sběratelství antických řeckých a latinských textů
- glosování textů z hlediska obsahu i jazyka

Typy rukopisů z hlediska textu

- Bible
- liturgické knihy (evangeliář, žaltář, misál, ...), knihy hodinek
- teologická a mravoučná literatura
- přírodověda, medicína
- právo
- kronika, historie
- epika, román
- poezie

Literatura

- Christine Jakobi-Mirwald, Das mittelalterliche Buch. Funktion und Ausstattung, Stuttgart 2004.

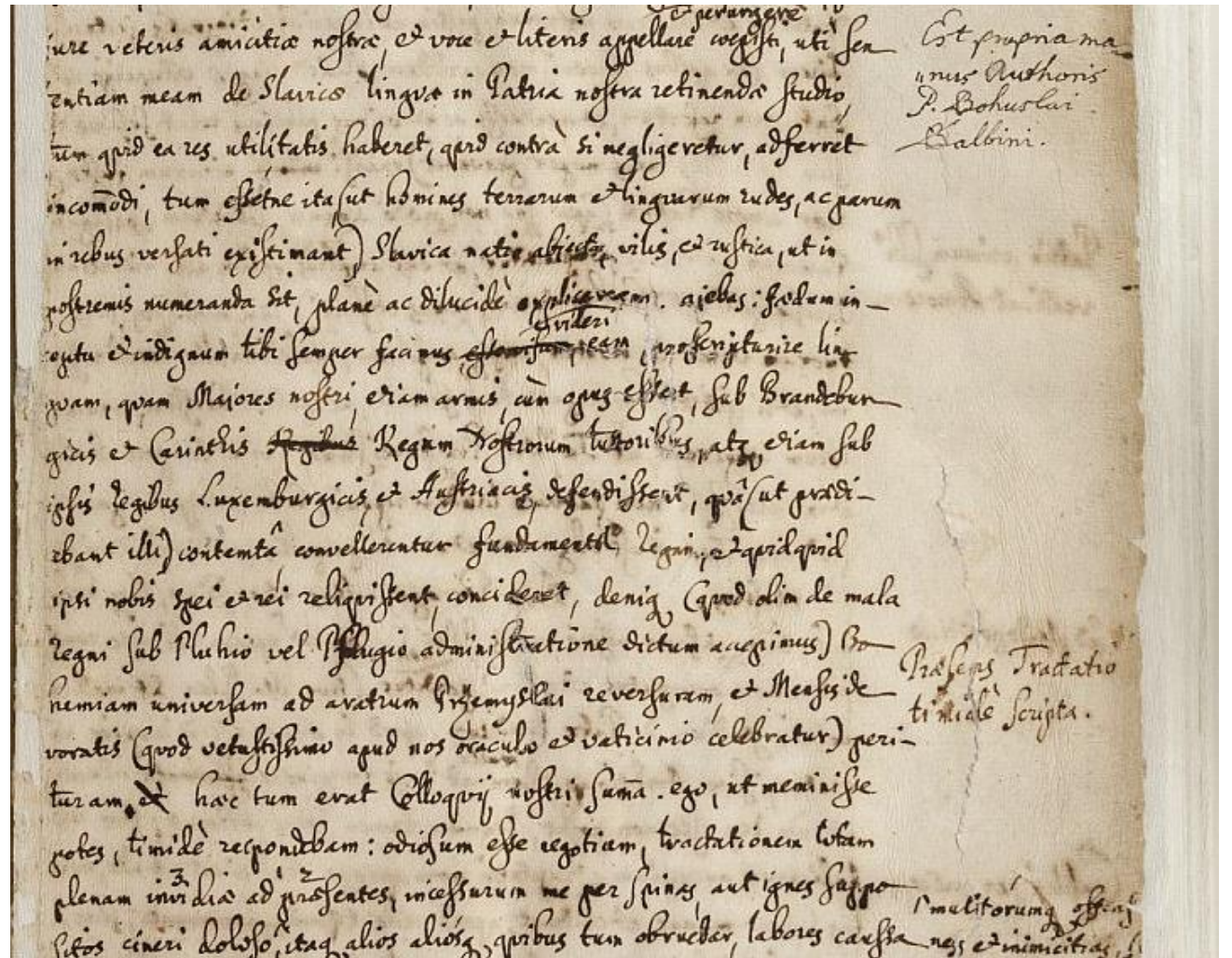
Změna funkce rukopisů v raném novověku

Raný novověk

- rozšiřoval se okruh osob, které uměly číst a psát: také řemeslníci, obchodníci, ale také někteří poddaní
- rukopisná písemná kultura se v některých oblastech udržela přibližně do roku 1650 (doznívání až do roku 1700)
- jiná funkce rukopisné knihy (komplementární ke knihtisku)
 - deníky, osobní zápisky, cestopisy, modlitební knížky
 - rukopisy vědeckých děl = předlohy pro tisk
 - také úřední písemnosti (zkoumá diplomatika)
- v rukopisech (stejně jako v jiných písemnostech) zároveň písmo humanistické a novogotické (rozlišení podle jazyků, varianty podle geografické oblasti)
 - novověká kurziva: rychlá, snadno se píše a čte, univerzální

Autograf Bohuslava Balbína

*De regni Bohemiae felici quondam, nunc
calamitoso statu ac praecipue Bohemicae
seu Slavicae linguae in Bohemia
authoritatae ... tractatio*

Ignác Tirsch: Codex pictoricus Mexicanus, Misie Santiago v Dolní Kalifornii, šedesátá léta 18. století

Voynichův rukopis

New Haven (Connecticut), Beinecke Library, Ms. 408

[digitální kopie](#)

Děkuji vám za pozornost

Kontakt: jindrich.marek@ff.cuni.cz